

שוק העבודה: מבט-על

הדס פוקס ואבי וייס

פרק מתוך "דוח מצב המדינה 2018"

ירושלים, טבת תשע"ט, דצמבר 2018

מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל

מרכז טאוב נוסד ב-1982 ביוזמתם של הרברט מ' סינגר, הנרי טאוב וארגון הג'וינט האמריקאי. המרכז ממומן באמצעות קרן צמיתה שהוקמה על ידי קרן הנרי ומרלין טאוב, קרן הרברט ונל סינגר, ג'ין וג'ון קולמן, קרן משפחת קולקר-סקסון-הלוק, קרן משפחת מילטון א' ורוזלין ז' וולף וארגון הג'וינט האמריקאי.

מרכז טאוב מעמיד בפני מקבלי ההחלטות המובילים בארץ ובפני הציבור הרחב תמונה כוללת, המשלבת בין הממדים החברתיים והכלכליים בהתוויית המדיניות הציבורית. הצוות המקצועי של המרכז וצוותי המדיניות הבין-תחומיים, הכוללים חוקרים בולטים בתחומם באקדמיה ומומחים מובילים בתחומי המדיניות, עורכים מחקרים ומעלים חלופות למדיניות בנושאים חברתיים-כלכליים מרכזיים העומדים על סדר היום במדינה. המרכז מציג ניתוחים אסטרטגיים לטווח ארוך והערכות של חלופות למדיניות בפני הציבור ובפני מקבלי ההחלטות על ידי כתבות בתקשורת, תוכנית פרסומים פעילה, כנסים ופעילויות אחרות בישראל ובח"ל.

פרסום זה, ככל פרסומי המרכז, הוא על דעתם ואחריותם של מחבריו בלבד. אין בו כדי לחייב את המרכז, את חבר הנאמנים שלו, את עובדיו האחרים ואת התומכים בפעולותיו.

כתובת המרכז: רחוב האר"י 15, ירושלים

טלפון: 02-567-1818

פקס: 02-567-1919

דואר אלקטרוני: info@taubcenter.org.il

אתר אינטרנט: www.taubcenter.org.il

שוק העבודה: מבט-על

הדס פוקס ואבי וייס*

בשנים האחרונות המשק הישראלי איתן מאוד. קצב הצמיחה יציב ומחירי הצריכה ירדו ביחס לממוצע במדינות אחרות (בנטל וברנד 2018). השיפור לא פסח על שוק העבודה; העלייה בשיעורי ההשתתפות בו נמשכת, וכך גם שיעורי התעסוקה של גברים ונשים כאחד, ושיעור האבטלה ירד לשפל היסטורי. נוסף על כך חלה עלייה בשיעור המשרות הפנויות ועלייה מתמשכת בשכר. עליות אלו, לצד מספר שעות העבודה הממוצע הגבוה, מצביעים על כך ששוק העבודה ממשיך להיות הדוק.¹

בפרק זה יתוארו השינויים שהתרחשו בשוק העבודה בישראל, וייבחן הפירוק לגורמי השינוי במגוון ממדים. ראשית יסקרו השינויים במדינה ממבט-על, ולאחר מכן ייבחנו השינויים בקבוצות אוכלוסייה שונות.

1. שוק העבודה: תמונה כללית

שיעורי התעסוקה

בשנת 2018 הוסיף שוק העבודה להפגין חוסן. שיעור ההשתתפות בכוח העבודה (הכולל עובדים מועסקים ותושבים בלתי מועסקים המעוניינים לעבוד) המשיך לעלות באיטיות (עלייה של פחות מנקודת אחוז מאז 2014),² ושיעור התעסוקה הגיע למעט יותר מ-78 אחוזים – הודות לשיעור הבלתי מועסקים, שהוסיף לרדת והגיע לשפל של כ-3.4 אחוזים (תרשים 1). מגמת השיפור נרשמה הן בקרב גברים (83 אחוזים) הן בקרב נשים (74 אחוזים), והיא חלק ממגמה ארוכת טווח שנמשכת מאז שנת 2003.

בסך הכל שיעור התעסוקה בקרב גברים עלה ב-7 נקודות אחוז, ובקרב נשים ב-13 נקודות אחוז.³ העלייה המתמדת בתעסוקת נשים היא מגמה חובקת עולם אך היקף השינוי, בקרב גברים ונשים כאחד, גדול בהשוואה לשאר מדינות ה-OECD.

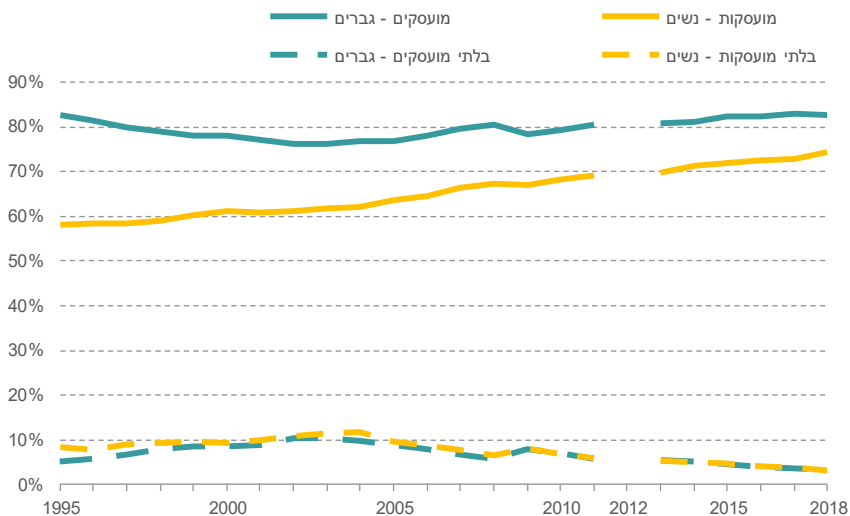
* הדס פוקס, חוקרת, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל; פרופ' אבי וייס, נשיא מרכז טאוב, פרופסור חבר במחלקה לכלכלה, אוניברסיטת בר-אילן. אנו מבקשים להודות לנעם זונטג על עזרתו בעיבוד הנתונים ולפרופ' גיל אפשטיין, לפרופ' בני בנטל ולגלעד ברנד על ההערות המועילות.

1 שוק עבודה הדוק (tight labor market) הוא שוק שבו המעסיקים מתקשים לאייש משרות פנויות. הממד לכך הוא היחס שבין שיעור המשרות הפנויות לשיעור האבטלה.

2 אם לא צוין אחרת, הנתונים הם עבור הגילים 16-25, ונתוני התעסוקה לשנת 2018 הם עבור שלושת הרבעונים הראשונים בשנה. כל הנתונים בסעיף זה הם ללא מדגמים קבועים, כלומר ללא דיירי מוסדות והפזורה הבדואית (לפירוט ראו מבוא לסקר כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה).

3 עקב השינויים בסקר כוח אדם בשנת 2012, השינוי שחל בין 2011 ל-2012 הושמט מהחישוב לאורך כל הפרק. הנתונים שורשרו לשיעור התעסוקה שאחרי השבר.

תרשים 1. שיעורי המועסקים והבלתי מועסקים

נתוני התעסוקה הם ללא מדגמים קבועים (ראו הסבר במבוא לסקר כוח אדם). הנתונים עד הרבעון השלישי ב-2018. בשנת 2012 נערכו שינויים נרחבים בסקר כוח אדם, הנתונים משורשרים לרמתם אחרי השבר.

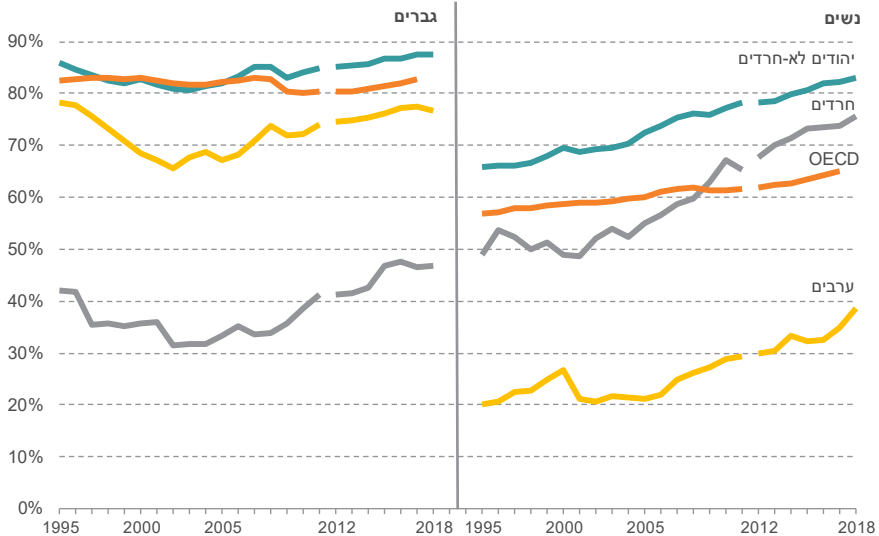
מקור: הדס פוקס ואבי וייס, מרכז טאוב | נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

את שינוי המגמה בשנת 2003 אפשר לראות בבירור בחלוקה לקבוצות אוכלוסייה (תרשים 2).⁴ הקבוצה היחידה שלא ניכר בה שינוי היא קבוצת הנשים היהודיות הלא-חרדיות, שמאופיינת כבר תקופה ארוכה בעלייה בשיעור התעסוקה. בכל שאר קבוצות האוכלוסייה הייתה לפני כן מגמת ירידה או קיפאון. העלייה החדה ביותר בשיעור התעסוקה חלה בקרב נשים חרדיות – כ-22 נקודות אחוז במשך עשור וחצי. שיעור התעסוקה בקרב נשים ערביות נמוך במיוחד, אך לאחר שנים מספר של עלייה איטית מאוד (שתי נקודות אחוז בין 2012 ל-2016) חלה בשנתיים האחרונות קפיצה. בסך הכל, מאז 2003 הייתה עלייה חדה ביותר בקרב נשים ערביות, ושיעור התעסוקה בתקופה זו כמעט הוכפל והגיע לרמה של כ-40 אחוזים. לעומת זאת בקרב הגברים החרדים לא חל שינוי בשנים האחרונות, לאחר עלייה של יותר מ-15 נקודות אחוז בשיעור התעסוקה עד 2015.

שיעור התעסוקה בקרב גברים ונשים יהודים לא-חרדים גבוה מהמוצע במדינות ה-OECD, והוא בולט במיוחד בקרב הנשים היהודיות הלא-חרדיות (נמוך רק משיעורו בקרב נשים באיסלנד). גם שיעור התעסוקה של נשים חרדיות עולה על שיעורו בקרב נשים ב-OECD, אך בקרב נשים ערביות הוא עדיין נמוך בהרבה. בקרב גברים ערבים שיעור התעסוקה נמוך בהשוואה לשיעורו בקרב יהודים לא-חרדים, וגם בהשוואה למוצע ה-OECD. הפוטנציאל לגידול נוסף בשיעורי התעסוקה וההשתתפות בשוק העבודה טמון אפוא בקרב גברים ונשים ערבים ובקרב גברים חרדים.

4 במקומות שבהם לא צוין אחרת, זיהוי חרדים נעשה לפי מוסד הלימודים האחרון.

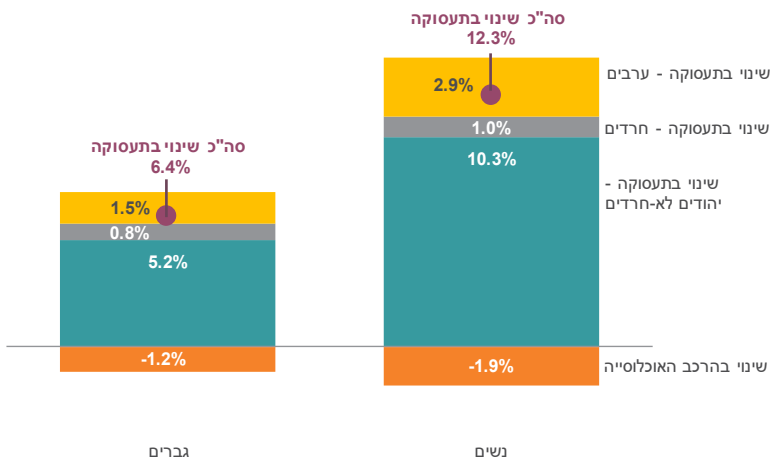
תרשים 2. שיעורי תעסוקה לפי מגדר וקבוצת אוכלוסייה, גילי 25–64

נתוני התעסוקה הם ללא מדגמים קבועים (ראו הסבר במבוא לסקר כוח אדם). הנתונים עד הרבעון השלישי ב-2018. בשנת 2012 נערכו שינויים נרחבים בסקר כוח אדם, הנתונים משורשרים לרמתם אחרי השבר. מקור: הדס פוקס ואבי וייס, מרכז טאוב | נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

כדי לשפוך אור על המקורות לעלייה בשיעור התעסוקה המצרפי, תפורק העלייה לשני גורמים: השינוי בשיעור התעסוקה בכל קבוצת אוכלוסייה והשינוי בחלקן של הקבוצות בכלל האוכלוסייה. לדוגמה, השינוי שחל בשיעור התעסוקה של הנשים מורכב מהשינויים שהתרחשו בכל אחת מקבוצות האוכלוסייה, ומהשינוי בחלקן באוכלוסייה בשנים אלו. לו שיעורי התעסוקה בכל קבוצה היו נותרים זהים אולם חלקן של הנשים הערביות, למשל, מכלל האוכלוסייה היה גדל, הרי שיעור התעסוקה של הנשים במשק היה יורד בשל הגידול בחלקה של קבוצה ששיעור התעסוקה בה נמוך יותר. שינוי זה נקרא "השפעת ההרכב". הפירוקים לפי קבוצת אוכלוסייה לתקופה שבין 2003 ל-2018 מוצגים בתרשים 3. סך השינוי בקרב הנשים היה יותר מכפול מאשר בקרב הגברים (12 ו-6 נקודות אחוז, בהתאמה), אך החלוקה לגורמים בין המגדרים דומה למדי. בשני המינים נבע חלק הארי של הגידול משינויים באוכלוסייה היהודית הלא-חרדית (5 ו-10 נקודות אחוז אצל גברים ונשים, בהתאמה), בעיקר מפני שזו הקבוצה הגדולה ביותר. השפעת ההרכב (השינוי בגדלים היחסיים של הקבוצות) הייתה שלילית – כלומר, הגידול היחסי באוכלוסיות שבהן שיעורי התעסוקה נמוכים יותר (ערבים וחרדים) צמצם את הגידול בשיעורי התעסוקה במשק כולו; כמחצית מתרומת הגידול בתעסוקה בקבוצות הערבים והחרדים (2.4 נקודות אחוז אצל גברים ו-3.9 נקודות אחוז אצל נשים) התקזזה עם הירידה הנובעת מגידול חלקם באוכלוסייה.

תרשים 3. פירוק הגידול בתעסוקה לפי מגזר, 2003–2018 תרומת השינוי בשיעורי התעסוקה בכל מגזר והשינוי בהרכב האוכלוסייה

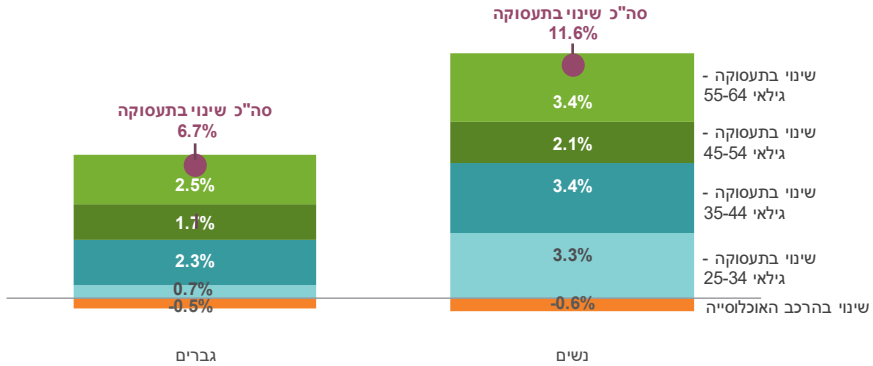

נתוני התעסוקה הם ללא מדגמים קבועים (ראו הסבר במבוא לסקר כוח אדם). הנתונים עד הרבעון השלישי ב-2018. מקור: הדס פוקס ואבי וייס, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס, סקר כוח אדם

תרשים 4 מציג פירוק לפי שכבות גיל במקום לפי מגזר, בשילוב עם ההשפעה של השינוי בהרכב הגילים. אמנם להזדקנות האוכלוסייה יש השפעה שלילית על התעסוקה, אבל היא קטנה יחסית. בקרב נשים חל גידול ניכר בשיעור התעסוקה בכל קבוצות הגיל, וההשפעה הגדולה ביותר הייתה של קבוצות הגיל 35–44 ו-55–64. בשתי קבוצות אלו הגידול הניכר ביותר היה בשנים האחרונות (2012–2017), אך הסיבות לכך היו שונות. בקרב נשים בגילי 35–44 חלה עלייה ניכרת בשיעורן של אימהות לילדים קטנים שנכנסו לשוק העבודה (בוורס ופוקס 2016). מנגד, בקרב נשים בגילי 55–64, העומדות על סף פרישה, חלה עלייה גדולה מאוד בשיעור התעסוקה, משתי סיבות: ראשית, נשים משנתונים מאוחרים יותר השתתפו יותר בשוק העבודה, ולכן הן עובדות יותר מקודמותיהן גם כשהגיעו סמוך לגיל פרישה. שנית, העלייה בגיל הפרישה גרמה לנשים להישאר בשוק העבודה זמן רב יותר. בקרב גברים הגידול המשמעותי ביותר בשיעור התעסוקה היה בגילי 55–64, ולאחריה בשכבת הגיל 35–44. בניגוד לנשים, תרומת השיפור בשכבת הגיל הצעירה ביותר (25–34) הייתה קטנה.

תרשים 4. פירוק הגידול בתעסוקה לפי גיל, 2003–2017

תרומת השינוי בשיעורי התעסוקה בכל קבוצת גיל והשינוי בהרכב הגילים באוכלוסייה

מקור: הדס פוקס ואבי וייס, מרכז טאוב
נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

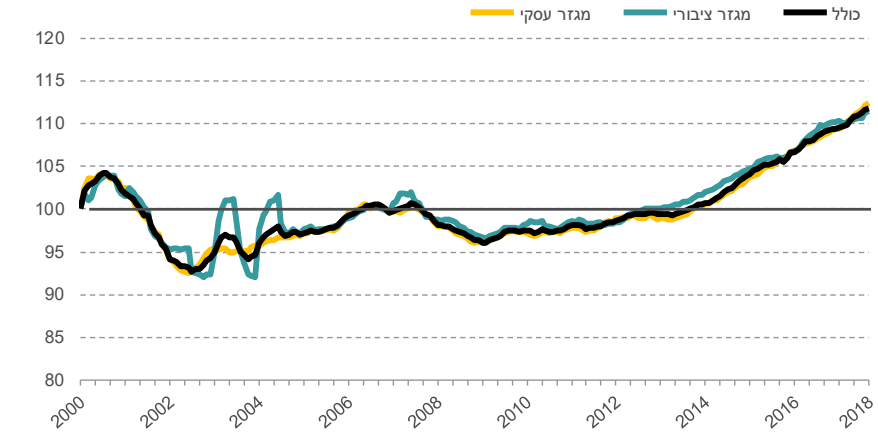
שכר

בד בבד עם העלייה בתעסוקה, גם שכר העבודה המשיך לעלות בשנת 2018 בשיעורים גבוהים ודומים לשנה הקודמת (תרשים 5). עלייה זו מצטרפת לעלייה המהירה בשכר הריאלי מאז שנת 2014 – 11 אחוזים בסך הכל.

חשוב לציין כי העלייה החדה בשכר בשנים האחרונות לא לוותה בעלייה בפריון העבודה, תנאי נדרש כדי שמגמה זו תתמיד לאורך זמן (ברנד, וייס וצימרינג 2017). אומדנים מוקדמים מצביעים על מגמת שיפור בפריון העבודה בחודשים הראשונים של 2018, אך העלייה בפריון עדיין איטית יותר מהעלייה בשכר.

בשנת 2017 העלייה בשכר הייתה גבוהה מעט יותר בשירותים הציבוריים, ואילו בשנת 2018 העלייה ניכרת יותר במגזר העסקי. עם זאת, ההבדלים קטנים מאוד, ולמעשה מאז שנת 2000 השכר בשירותים הציבוריים ובמגזר העסקי משתנה בצורה דומה. מזר (2014) מראה כי עד סוף שנות התשעים הקשר בין המגזרים היה חזק פחות, וכי זהו קשר דו-כיווני, אך נראה כי ההשפעה של המגזר הפרטי על המגזר הציבורי היא משמעותית יותר.

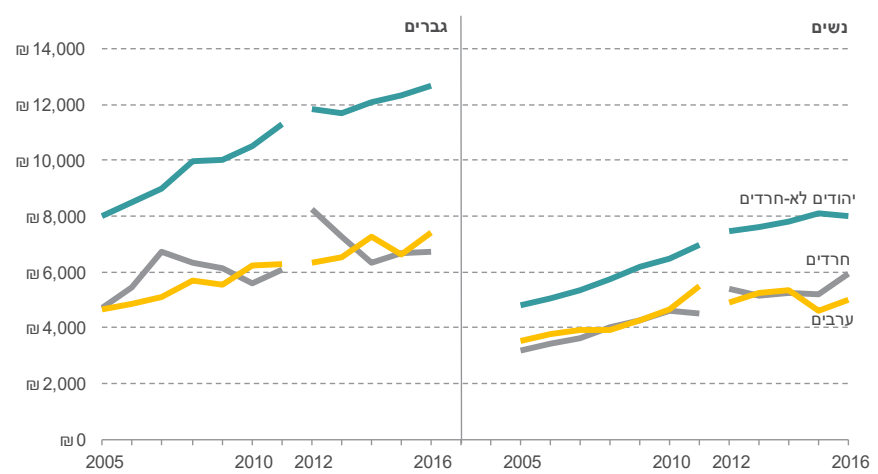
תרשים 5. מדד השכר הממוצע הריאלי, שנת 2000=100

נתונים מנכ"י עונתיות, ממוצע נע של 12 חודשים. הנתונים עד ספטמבר 2018. מקור: הדס פוקס ואבי וייס, מרכז טאוב | נתונים: בנק ישראל

רוב הבדלי השכר בין המגדרים והמגזרים (תרשים 6) מוסברים במספר שעות העבודה, משלחי היד, רמת ההשכלה ועוד רכיבים אובייקטיביים, שרובם גם מדידים (ראו פוקס 2016). הדמיון בשכר הממוצע בין עובדים חרדים לעובדים ערבים (גברים ונשים) מעניין ומפתיע לאור המאפיינים השונים של האוכלוסיות: מספר שעות העבודה, משלחי היד וכו'. עליות השכר בשנים האחרונות היו גבוהות יותר בעשירונים הנמוכים (המוסד לביטוח לאומי 2017), בין היתר בגלל העלאת שכר המינימום, אך הפער בין הקבוצות נותר דומה.

תרשים 6. שכר ריאלי ממוצע לפי מגדר ומגזר (במחירי 2016)

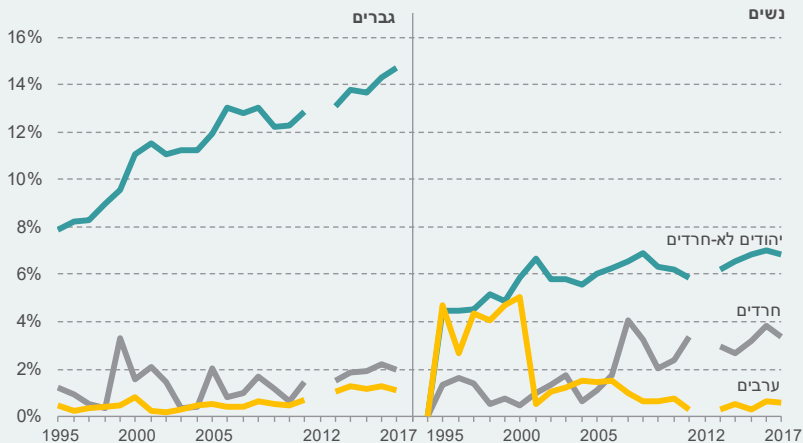
בשנת 2012 נערכו שינויים נרחבים בסקר, לכן יש שבר בסדרה. מקור: הדס פוקס ואבי וייס, מרכז טאוב | נתונים: הל"מ, סקר הכנסות והוצאות

זרקור: שיעורי התעסוקה בהיי-טק

המגזר שממקד את מרב תשומת הלב במשק הוא ההיי-טק. ולא בכדי; במגזר זה עובדים רק כ-8-9 אחוזים מהעובדים במשק, אבל הוא תורם כ-12 אחוזים לתוצר המקומי הגולמי, כרבע מתשלומי המיסים, וכ-42 אחוזים לייצוא (ללא יהלומים, נכון לשנת 2014) (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה 2017). בזרקור זה יוצגו שיעורי התעסוקה במגזר זה לפי מגדר וקבוצת אוכלוסייה.⁵

במשך כעשור חלה עלייה מרשימה בנתח התעסוקה בהיי-טק, אבל רק בקרב חלק מהאוכלוסייה. אמנם בקרב גברים יהודים לא-חרדים שיעור זה עלה מכ-8 לכ-15 אחוזים, אבל בקרב הערבים ובקרב החרדים שיעור המועסקים בהיי-טק נשאר מזערי (תרשים 7).

תרשים 7. שיעור התעסוקה בהיי-טק

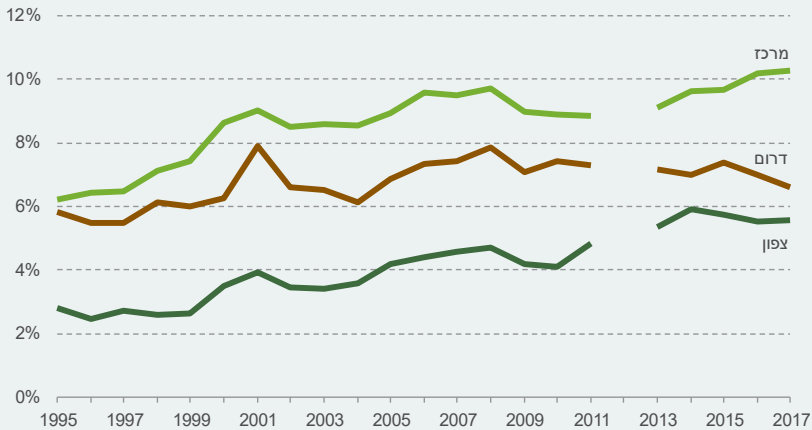
בשנת 2012 נערכו שינויים נרחבים בסקר כוח אדם, הנתונים משורשרים לרמתם אחרי השבר. מקור: הדס פוקס ואבי וייס, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס, סקר כוח אדם

תעסוקת הנשים בהיי-טק היא נמוכה יחסית, וזוהי תופעה חובקת עולם. בישראל 32 אחוזים מהמועסקות בענף ב-2017 היו נשים – אך כמו אצל הגברים, שיעור התעסוקה בקרב הנשים היהודיות הלא-חרדיות גבוה בהרבה מאשר בקרב שתי קבוצות האוכלוסייה האחרות. ההפתעה המשמחת היא ששיעור התעסוקה בהיי-טק בקרב הנשים החרדיות נמצא בעלייה מרשימה: מפחות מאחוז אחד באמצע העשור הקודם למעל ל-3 אחוזים כיום. דווקא בקרב הנשים הערביות, אשר לומדות בתיכון מקצועות מדעיים בשיעורים גבוהים בהרבה מאשר הנשים היהודיות (פוקס 2017), אין סימנים להתעוררות. אחת הסיבות לכך היא הפיזור של חברות ההיי-טק לעומת פיזור האוכלוסייה. כפי שניתן לראות בתרשים 8, חלק הארי של התעסוקה

5 לפירוט רב יותר על המצב במגזר זה ראו ברנד (2018).

בהיי-טק נמצא במרכז הארץ, ואילו האוכלוסייה הערבית מתגוררת בשיעורים גבוהים בצפון (42 אחוזים).⁶

תרשים 8. שיעור המועסקים בהיי-טק לפי מחוז מגורים

מחוז מרכז כולל את כל המחוזות שאינם מוגדרים צפון או דרום. בשנת 2012 נערכו שינויים נרחבים בסקר כוח אדם, הנתונים משורשרים לרמתם אחרי השבר | מקור: הדס פוקס ואבי וייס, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס, סקר כוח אדם

בענף ההיי-טק שורר מחסור מתמשך בעובדים בתחומים מסוימים (פיתוח תוכנה, למשל, הוא אחד ממשלחי היד הבודדים שבהם היחס בין מחפשי העבודה למספר המשרות הפנויות הוא קטן מ-1, לפי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה 2018א). השתלבותן של כלל קבוצות האוכלוסייה בענף זה חיונית להמשך צמיחתו, ויכולה לתרום גם להקטנת אי השוויון בהכנסות.

2. מגמות בשוק העבודה לפי קבוצות אוכלוסייה

חלק זה יתמקד בכמה קבוצות אוכלוסייה. בכל קבוצה יידונו כמה פרמטרים החשובים לה ויפורקו לגורמים השינויים בשיעורי התעסוקה, כפי שנעשה לכלל האוכלוסייה.

תעסוקת ערבים

כאמור, שיעור התעסוקה של גברים ערבים נמוך מזה של יהודים לא-חרדים ומהממוצע ב-OECD (תרשים 2 לעיל). למעשה, לאחר ירידה חדה עד שנת 2003 חזרו השיעורים לרמתם משנת 1995 רק בשנת 2017. גם בהשכלה השיפור בקרב גברים ערבים הוא איטי. בעשור הקודם (2000–2010) ירד שיעור הזכאים לתעודת בגרות מקרב תלמידי "ב (בין השאר משום ששיעור הלומדים עלה – כלומר בסיס התלמידים התרחב). בין 2010 ל-2017

6 להרחבה ולהסברים נוספים על תופעה זו, וכן לרעיונות לשינוי המצב, ראו פוקס (2017). לדיון בהשפעה של היוממות (commuting) על אוכלוסיית הנשים הערביות ראו בליך (2018).

עלה הנתון ב-11 נקודות אחוז, אך עדיין נותר נמוך בהרבה מהשיעור בקרב בנים יהודים. העלייה שחלה באותן שנים בשיעור הערבים הפונים להשכלה הגבוהה הייתה דומה בשני המינים, אם כי השיעור ההתחלתי בקרב נשים היה גבוה בהרבה. גם אם מביאים בחשבון את ריבוי הסטודנטים הערבים הלומדים בחו"ל, זהו עדיין נתון נמוך.

רמת ההשכלה הנמוכה של הגברים הערבים משפיעה על אפשרויות התעסוקה שלהם, וחלק ניכר מהם מועסקים בעבודות מקצועיות בתעשייה, בבינוי ובחקלאות. שיעור זה אמנם נמצא במגמת ירידה, אך עודנו גבוה מאוד – 50 אחוזים בשנת 2017. עבודות אלו מאופיינות ביוקרה ובשכר נמוכים, ועובדים בתחומים הללו נמצאים בסיכון גבוה יחסית לאבד את מקור פרנסתם עקב מחשוב (מדהלה-בריק 2015). נוסף על כך מדובר במקצועות שוחקים, ואכן בתעסוקת הגברים הערבים יש ירידה ניכרת החל מגיל 50.

עבודה במשלחי יד מקצועיים מאפיינת עובדים בעלי השכלה נמוכה; שיעור המועסקים במשלחי יד אלו בקרב גברים ערבים ללא השכלה אקדמית הוא 61 אחוזים (34 אחוזים בקרב גברים יהודים), ורק 6 אחוזים מקרב האקדמאים. נתונים אלו מדגישים את החשיבות שבשיפור רמת ההשכלה בקרב גברים ערבים.

בניגוד לקיפאון היחסי בקרב הגברים הערבים, ב-20 השנים האחרונות חל שיפור ניכר בהשכלתן ובשיעור תעסוקתן של הנשים הערביות, אף שהן עדיין מאופיינות בשיעורי תעסוקה נמוכים מאוד. שיעור התעסוקה בקרב נשים ערביות עלה ב-11 נקודות אחוז משנת 2003 לשנת 2014 – שיפור של קרוב ל-50 אחוזים (תרשים 2 לעיל). בין 2014 ל-2016 שיעור התעסוקה של נשים ערביות ירד מעט, אך בשנת 2017 חלה עלייה של 2.5 נקודות אחוז, ובשלושת הרבעים הראשונים של 2018 חלה עלייה נוספת של 3.7 נקודות אחוז, כך שבשליש השלישי של 2018 הגיע שיעור התעסוקה של נשים ערביות לכ-40 אחוזים. שיעור זה קרוב ליעד התעסוקה לנשים ערביות ל-2020 (41 אחוזים) שהגדירה הוועדה לבחינת מדיניות התעסוקה של משרד התעשייה, המסחר והתעסוקה (משרד התמ"ת 2010).⁷

העלייה בתעסוקה של נשים ערביות בשנתיים האחרונות מתרחשת לאחר השיפור הגדול שחל בהשכלתן בעשור האחרון; שינוי שהחל בלימודים התיכוניים, בשיפור בזכאות לבגרות ובפנייה ללימודים טכנולוגיים (פוקס, ינאי ובלס 2018), והמשיך בגידול בשיעור הפונות להשכלה הגבוהה (פוקס 2017). שיעור הערביות מבין הסטודנטים לתואר ראשון במוסדות להשכלה גבוהה בישראל המשיך לעלות, וכיום הוא דומה לחלקן באוכלוסייה (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה 2018). התפתחויות אלו מלמדות על שינוי תרבותי שמתחולל בחברה הערבית; נשים ערביות מעוניינות יותר להצטרף לשוק העבודה – שינוי שניכר גם בגידול בשיעורי התעסוקה בקבוצה זו – ואפשר להעריך שהמגמה תימשך גם בשנים הקרובות.

לאור הגידול הדרמטי בשיעורי התעסוקה ובשיעורי הלמידה של נשים ערביות, לצורכי מדיניות חשוב לדעת אם השינוי בתעסוקה הוא תוצאה של השינוי בשיעור הלמידה ("השפעת ההרכב"), או ששיעור התעסוקה גדל גם בקרב אותן נשים שלא שיפרו את רמת השכלתן.

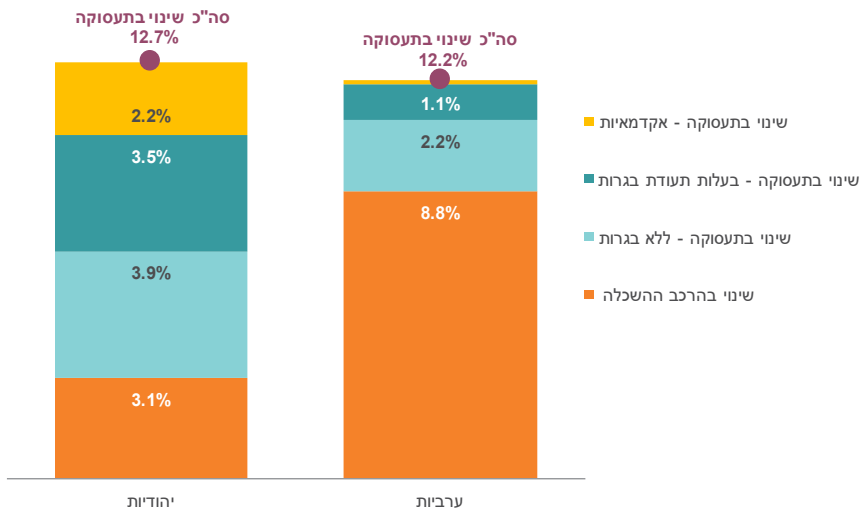
תרשים 9 מורה כי הגידול בתעסוקת נשים ערביות בשנים 2017–2003 נבע ברובו המוחלט מהשיפור בהשכלתן ("השפעת ההרכב"). אשר לנשים יהודיות, תוצאת הפירוק

7 יש לציין כי נתונים אלו הם ללא מדגמים קבועים, כלומר לא כוללים את הפזורה הבדואית. ייתכן שבשקלול פלח אוכלוסייה זה שיעור התעסוקה בקרב נשים ערביות רחוק יותר מהיעד.

היא אחרת: העלייה חלה גם בגלל הגידול בהשכלה וגם בשל העלייה בשיעורי התעסוקה בתוך כל דרגת השכלה.

בסך הכל השיפור בשיעורי התעסוקה בשתי הקבוצות היה דומה למדי (בסביבות 12.5 נקודות אחוז), אך בקרב הנשים היהודיות השיפור בהשכלה תרם 24 אחוזים מהגידול בתעסוקה, ואילו בקרב הנשים הערביות השיפור בהשכלה תרם 72 אחוזים מהשיפור בתעסוקה. אמנם חל שיפור גם בתעסוקה של נשים ערביות ללא תעודת בגרות – תרומה של 18 אחוזים לסך הגידול – אך כאמור מרבית העלייה מיוחסת לפנייה להשכלה גבוהה.

תרשים 9. פירוק הגידול בתעסוקה לפי קבוצות השכלה, 2003–2017, תרומת השינוי בשיעורי התעסוקה בכל קבוצה והשינוי בהרכב ההשכלה בקרב נשים

מקור: הדס פוקס ואבי וייס, מרכז טאוב נתונים: הלמ"ס, סקר כוח אדם

לאור חשיבותה של ההשכלה לתעסוקה יש מקום להכווין נשים ערביות הפונות להשכלה גבוהה ללימודים אקדמיים מגוונים, ובפרט ללימודים טכנולוגיים והנדסיים שיכולים להוביל להכנסה גבוהה (ראו זרקור לעיל, וכן פוקס 2017). העלייה בשכר של נשים אלו תתמרץ עוד נשים ערביות לרכוש השכלה גבוהה מגוונת, וזו בתורה תוביל לעלייה בשיעורי התעסוקה, לשיפור במצבן החברתי-כלכלי ואף לירידה ברמות העוני בקרבן. בד בבד ראוי לשקול הענקת תמיכה מקצועית ועזרה בהשמה של ערביות שאינן אקדמאיות המעוניינות לעבוד (בדומה לפעילותם של מרכזי ריאן של משרד העבודה).

תעסוקת חרדים

כאמור לעיל, שיעור התעסוקה בקרב גברים חרדים הוא נמוך ובשנים האחרונות הוא אינו עולה (תרשים 2 לעיל). היעד לגברים חרדים ב-2020 שהגדירה הוועדה לבחינת מדיניות

התעסוקה של משרד התמ"ת (2010) עומד על 63 אחוזים, והוא אינו נראה בר השגה. מאז 2010 עלה שיעור התעסוקה של גברים חרדים בכ-8 אחוזים בלבד, והוא עומד כעת על 48.2 אחוזים. יתר על כן, העלייה בתעסוקה חלה בעיקר בין 2001 ל-2012. עד שנת 2015 העלייה נמשכה בקצב איטי ומאז השיעור מדשדש במקום ואף ירד מעט. שיעור התעסוקה של חרדים לפי הגדרה עצמית (בניגוד להגדרה של חרדים כמי שמוסד הלימודים האחרון שלו הוא ישיבה) מעט גבוה יותר ועמד על 51 אחוזים ב-2018, אבל גם שיעור זה לא עלה בשלוש השנים האחרונות. ברבעון השלישי של שנת 2018 הוא אף ירד אל מתחת ל-50 אחוזים, לראשונה מאז 2014. כפי שהפחתת הקצבאות בתחילת שנות האלפיים הביאה לעלייה ניכרת בהיצע העבודה של משפחות מרובות ילדים (מזר וריינגוורץ 2018), ייתכן שהגדלת הקצבאות בשנת 2015 השפיעה על המוטיבציה לעבוד ותרמה לצמצום היצע העבודה ולקיפאון בשיעור התעסוקה.

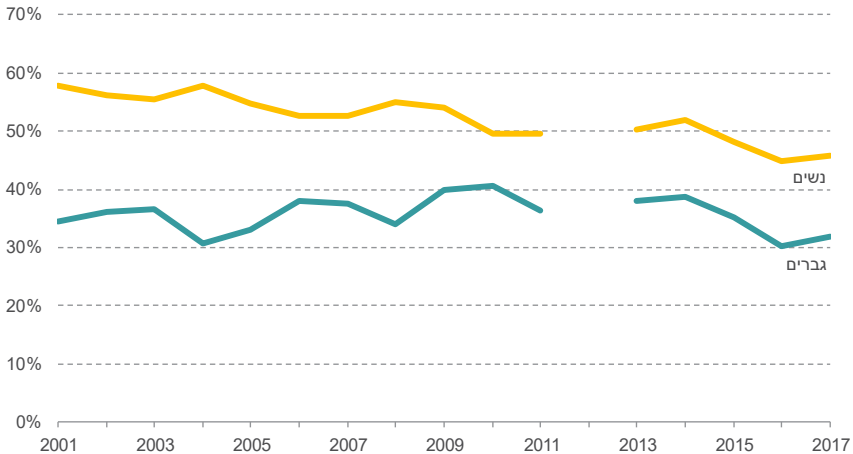
רבים מהמועסקים החרדים עובדים במשרות חלקיות. 42 אחוזים מהמועסקים החרדים בגילי 64–30 הועסקו בשנת 2017 במשרה חלקית, לעומת 15 אחוזים מהמועסקים בקרב גברים יהודים לא-חרדים. 70 אחוזים מהחרדים המועסקים במשרה חלקית מנמקים זאת בלימודים בישיבה. שיעור האקדמאים בקרבם נמוך, ורבים מהם אף לא למדו את מקצועות הליבה בבית הספר. עם זאת, בניגוד לגברים הערבים, רק מיעוט יחסי מהגברים החרדים מועסקים בעבודות מקצועיות בתעשייה ובבינוי או בעבודות לא-מקצועיות (רק 18 אחוזים מהמועסקים בשנת 2017, לעומת 59 אחוזים מהגברים הערבים ו-26 אחוזים מהיהודים הלא-חרדים). 23 אחוזים מהמועסקים החרדים עובדים בתחום ההוראה,⁸ רובם ללא השכלה אקדמית או על-תיכונית שאינה ישיבתית. מוסדות הלימוד הנפרדים בחברה החרדית תורמים לכך שדווקא בקבוצה זו מקצוע ההוראה אינו נשי באופן מובהק.

לעומת זאת, שיעור התעסוקה בקרב הנשים החרדיות הולך וגדל, וכאמור הוא עלה בקצב מהיר בין 2004 ל-2013 – עלייה של כ-18 נקודות אחוז (תרשים 2 לעיל).⁹ בין 2013 ל-2018 קצב הגידול ירד, ושיעור התעסוקה עלה ב-5.5 נקודות אחוז – עלייה דומה לזו שחלה בקרב יהודיות לא-חרדיות. אשר למאפייני התעסוקה, רבות מהן עדיין מועסקות במשרה חלקית ובמשרות הוראה. עם זאת, שיעור המועסקות בענף החינוך ירד מ-58 אחוזים בשנת 2004 ל-46 אחוזים ב-2017 (תרשים 10). שיעור זה עודנו יותר מכפול מהשיעור בקרב נשים יהודיות לא-חרדיות, אך מתקרב במהירות לשיעור בקרב נשים ערביות (38 אחוזים). יש לציין כי שיעור המורות החרדיות צפוי להישאר גבוה יחסית בשל פריון הילודה הגבוה בחברה החרדית.

שיעור הנשים החרדיות שלומדות בחינוך הטכנולוגי בבתי הספר התיכוניים עלה מאוד בעשור האחרון, ורבות לומדות משאבי אנוש וחשבונאות (פוקס, ינאי ובלס 2018). עוד יש עלייה בשיעור העובדות בהיי-טק (ראו זרקור). שיעור החרדיות הפונות לאקדמיה עודנו נמוך מאוד, אך רבות לומדות בחינוך על-תיכוני (במסגרת הסמינרים החרדיים).

8 נתון זה נמוך משיעור המועסקים בענף החינוך המוצג בתרשים 10, כי הוא כולל עובדי הוראה בלבד.
9 בשל השינויים בסקר כוח אדם בשנת 2012 והגידול המהיר שחל בתקופה זו קשה לתת אומדן מדויק, אך הוא נע בין 14.3 ל-19.3 נקודות אחוז.

תרשים 10. שיעור החרדים המועסקים בענף החינוך, לפי מגדר

בשנת 2012 נערכו שנינייים נרחבים בסקר כוח אדם, הנתונים משורשרים לרמתם אחרי השבר. מקור: הדס פוקס ואבי וייס, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס, סקר כוח אדם

אשר להיקף שעות העבודה, נשים חרדיות רבות עדיין מועסקות במשרה חלקית: 51 אחוזים בשנת 2017. מבין המועסקות חלקית, 55 אחוזים עושות זאת בשל הצורך לטפל במשפחה ובמשק הבית – שיעור גבוה מהשיעור בקרב ערביות (36 אחוזים) ובקרב נשים יהודיות לא-חרדיות (30 אחוזים).

מעניין לציין כי הנשים החרדיות עובדות שעות מעטות יחסית כמעט בכל משלחי היד והענפים. לדוגמה, בענפי ההיי-טק מספר שעות העבודה הממוצע של נשים חרדיות בשנים 2015–2017 עמד על 36 שעות, לעומת 41 שעות בקרב נשים יהודיות לא-חרדיות ו-38 שעות בקרב גברים חרדים. הנתונים מראים אפוא כי נשים חרדיות מעדיפות תעסוקה במשרה חלקית, המשתלבת בשיעור הילודה הגבוה, וכי קיימת בקרבן נכונות ללימודים על-תיכוניים מגוונים. שיפור רמת הלימוד בסמינרים לצד פתיחת מסלולים הנדסיים שייתוספו לקיימים יוכלו לפתוח לנשים החרדיות אפשרויות תעסוקה בשכר גבוה יותר.

תעסוקת ותיקים

הגעת דור ה"בייבי בום" (ילידי 1946–1964) לגיל פרישה מביאה לירידת שיעור האוכלוסייה בגיל העבודה ולגידול ביחס התלות.¹⁰ אמנם קצב הזדקנות האוכלוסייה נמוך יחסית למדינות ה-OECD, אך בשקלול עם שיעור הילודה הגבוה, יחס התלות בישראל הוא הגבוה ביותר ב-OECD. יחס זה היה במגמת ירידה מאז 1984 והגיע למינימום ב-2009, והוא צפוי לגדול ולהגיע בשנת 2030 לרמתו בתחילת שנות האלפיים (UN Population), התחזית הבינונית). כלומר בישראל שיעור האוכלוסייה הנתמכת ביחס לאוכלוסייה העובדת היה

10 יחס התלות – היחס בין האוכלוסייה שאינה בגילי העבודה העיקריים (גילאי 19–0 וגילאי 65 ומעלה) לאוכלוסייה בגילים אלו (גילאי 20–64).

גבוה גם בעבר, אך הרכב האוכלוסייה הנתמכת משתנה ושיעור הקשישים בה עולה. אחת הדרכים להתמודד עם ההשפעה של הזדקנות האוכלוסייה ועם ירידת שיעור העובדים היא העלאת גיל הפרישה. גיל הפרישה לגברים בישראל (67) גבוה יחסית למקובל במדינות ה-OECD, אך גיל הפרישה לנשים (62) הוא נמוך. ישראל היא אחת משלוש המדינות היחידות ב-OECD שבהן הפער המגדרי בגיל הפרישה לא צפוי להיסגר. הממשלה מנסה כבר יותר מעשור להעלות את גיל הפרישה של נשים ל-64, אך ללא הצלחה. אך גם אם גיל הפרישה יעלה בשנתיים, עדיין יתקיים פער מגדרי בן שלוש שנים, וגיל הפרישה לנשים יהיה נמוך מגיל הפרישה החציוני ב-OECD (65).

נוסף לחיסכון שתביא העלאת גיל הפרישה למוסד לביטוח לאומי – העומד בפני סכנת פשיטת רגל – היא תעודת נשים להישאר בשוק העבודה ולפרוש בשלב מאוחר יותר ויכולה לתרום להקטנת הפער המגדרי בפנסיה התעסוקתית.¹¹ בקרב גילי 54–45 שיעורי התעסוקה של נשים יהודיות דומים לאלו של גברים יהודים, אך לקראת גיל הפרישה של נשים (גילי 59–55) שיעורי התעסוקה שלהן נעשים דומים לאלו של גברים יהודים לקראת גיל פרישתם (גילי 64–60).

לצד היתרונות נשמעת גם ביקורת על העלאת גיל הפרישה. אחת הטענות היא שההעלאה פוגעת באוכלוסייה שנפלטה משוק העבודה שלא מרצונה בשלב מוקדם יותר, ותיאלץ להמתין בין שנתיים לחמש שנים עד שתהיה זכאית לקבלת קצבת הזקנה. לפי טענה זו, שיעור הנשים המועסקות במשרות שוחקות גבוה יותר מזה של גברים, ולכן יש הצדקה להבדל בגילי הפרישה – נשים ייפגעו יותר מגיל פרישה גבוה מאשר גברים. אך לא ברור אם אפשר לבסס טענה זאת בנתונים; האוכלוסייה שיוצאת משוק העבודה בגיל צעיר יחסית היא דווקא קבוצת הגברים הערבים, שכפי שצוין לעיל שיעור גבוה מהם מועסק בעבודות מקצועיות בבנייה ובתעשייה. עבודות אלו הן עבודות פיזיות ושיעור הנשים המועסקות בהן קטן – פחות מ-3 אחוזים מכלל הנשים המועסקות.

בכל זאת, נראה כי נשים מאוכלוסיות חלשות אכן ייפגעו מדחיית הקצבה. בשנת 2004 גיל הפרישה לנשים עלה מ-60 ל-62, אך שיעור התעסוקה של נשים חרדיות וערביות (אוכלוסיות שהכנסתן נמוכה) בגילי 64–55, שהיה נמוך יחסית, כמעט שלא עלה מאז (שיעור התעסוקה של יהודיות לא-חרדיות בעלות השכלה נמוכה דווקא עלה).

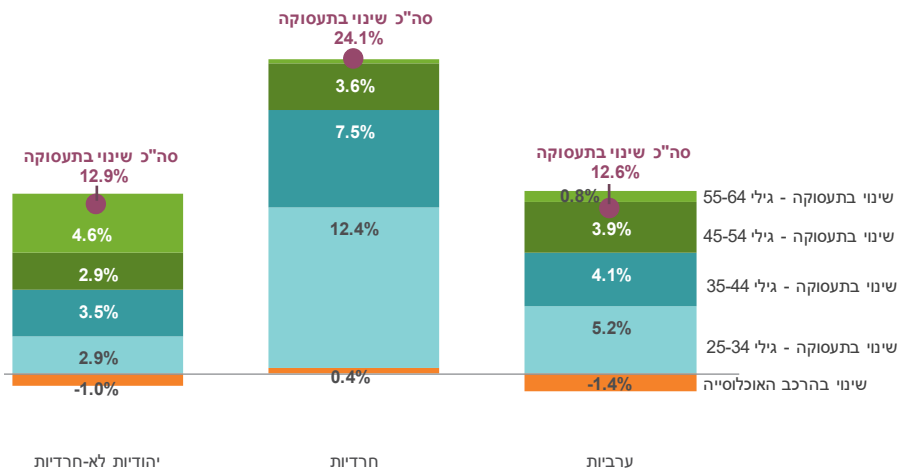
תרשים 11 מציג את תרומתן של קבוצות הגיל השונות (והשפעת ההרכב) לעלייה בשיעורי התעסוקה לפי מגזרים. עבור יהודיות שאינן חרדיות התרומה הגדולה ביותר לגידול בתעסוקה הייתה בקרב נשים בגילי 64–55 (35 אחוזים מסך הגידול), ואילו בקרב חרדיות וערביות מרבית הגידול בתעסוקה היה דווקא בקרב נשים בגילי 54–25. כלומר שיעורי התעסוקה של נשים ערביות וחרדיות כמעט שלא הושפעו מהעלאת גיל הפרישה מ-60 ל-62, ואפשר להניח שגם לא יושפעו מהעלאה עתידית נוספת. בד בבד, בני זוגן של נשים ערביות וחרדיות בגילי 64–55 אף הם אינם מועסקים – החרדים בגלל שיעור תעסוקה נמוך כללי, והערבים בגלל היפלטות משוק העבודה בגיל צעיר יחסית.

אם כן, לכאורה נראה כי הנפגעות העיקריות מהעלאת גיל פרישה יהיו ערביות וחרדיות מבוגרות, ולכן יש מקום לבחון תמיכה בהן במקרה שגיל הפרישה אכן יעלה.¹² עם זאת, ייתכן כי שינויים בכללי המשחק יובילו גם לשינוי מהותי בהתנהגות.

11 סימולציה שבחנה את השפעת גיל הפרישה הראתה כי פרישה בגיל 67 במקום 62 מעלה את קצבת הפנסיה התעסוקתית ב-45 אחוזים (בוורס ופוקס 2018).

12 הפגיעה תהיה בעקרות בית מבוגרות הזכאיות לקבלת קצבת אזרח ותיק בגיל הפרישה (המוסד לביטוח לאומי).

תרשים 11. פירוק הגידול בתעסוקה של נשים לפי קבוצות גיל, 2003–2017
תרומת השינוי בשיעורי התעסוקה בכל קבוצה והשינוי בהרכב האוכלוסייה

מקור: הדס פוקס ואבי וייס, מרכז טאוב נתונים: הלמ"ס, סקר כוח אדם

סיכום

פרק זה הציג סקירה של ההתפתחויות בתעסוקה בקרב נשים וגברים ובקרב קבוצות אוכלוסייה שונות, ופירוק של השינויים לגורמים המשפיעים על המגמות. ב-15 השנים האחרונות שיעור התעסוקה נמצא בעלייה בכל המגדרים והמגזרים, ובתקופה האחרונה ניכרת עלייה מרשימה גם בשכר. העליות הגדולות ביותר בשיעורי התעסוקה התרחשו בקרב נשים חרדיות, שרמת התעסוקה שלהן מתקרבת לזו של נשים יהודיות לא-חרדיות, ובקרב נשים ערביות – ששיעור התעסוקה שלהן הוכפל והתקרב ליעד שנקבע ל-2020. החדשות הטובות פחות נוגעות לגברים החרדים, ששיעור התעסוקה שלהם הפסיק לעלות בשנים האחרונות ואף החל לרדת – וכן לגברים ערבים, שהשיפור בהשכלתם מפגר בהרבה אחר זה של הנשים הערביות. המשך העלייה בשיעור ההשתתפות תלוי בעלייה בשיעורי ההשתתפות בקרב ערבים וגברים חרדים. הָכוּונה ללימודים על-תיכוניים טכנולוגיים ותמיכה בלא-אקדמאים באמצעות הכשרות מקצועיות, לצד עידוד מעסיקים להעסיק אוכלוסייה מגוונת, יוכלו לתרום לשילובם במקצועות יוקרתיים בשכר גבוה, וכן לתרום להמשך חיזוקה של הכלכלה הישראלית.

מקורות

- בוורס, ליאורה והדס פוקס (2016), **נשים והורים בשוק העבודה: ישראל לעומת ה-OECD**, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- בוורס, ליאורה והדס פוקס (2018), **מעבודה לגמלאות: הפער המגדרי בפנסיה בישראל**, נייר מדיניות מס' 04.2018, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- בלייך, חיים (2018), **הלוך ושוב: דפוסי הגעה לעבודה (יוממות) בישראל**, נייר מדיניות מס' 05.2018, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- בנטל, בנימין וגלעד ברנד (2018), "מצב המשק: תמונת-על", בתוך אבי וייס (עורך), **דוח מצב המדינה: חברה, כלכלה ומדיניות 2018**, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, עמ' 48-17.
- בנק ישראל (2018), **דין וחשבון 2017**.
- ברנד, גלעד, אבי וייס ואסף צימרינג (2017), "תמונת המאקרו של המשק בשנת 2017", בתוך אבי וייס (עורך), **דוח מצב המדינה: חברה, כלכלה ומדיניות 2017**, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, עמ' 39-15.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2017), **התפתחות תחום ההייטק בישראל 1995-2014**, פרסום מס' 1674.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2018א), **היצע וביקוש בשוק העבודה בחודשים אפריל-יוני 2018**, הודעה לעיתונות.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2018ב), **השכלה גבוהה בישראל: נתונים נבחרים לשנת הלימודים תשע"ח (2017/18) לרגל פתיחת שנת הלימודים האקדמית**, הודעה לעיתונות.
- המוסד לביטוח לאומי (2017), **ממדי העוני והפערים החברתיים – דוח שנתי 2016**.
- המוסד לביטוח לאומי, **זכאות לקצבת אזרח ותיק בגיל הראשון (גיל הפרישה)**, אתר המוסד.
- מדהלה-בריק, שביט (2015), "מקצועות בסיכון: מגמות המחשוב בשוק העבודה בישראל", בתוך אבי וייס ודב צר'ניחובסקי (עורכים), **דוח מצב המדינה: חברה, כלכלה ומדיניות 2015**, מרכז טאוב לחקר המדיניות הכלכלית בישראל, עמ' 80-45.
- מזר, יובל (2014), **התפתחות השכר במגזר הציבורי והקשרים בינו לבין השכר במגזר הפרטי**, סדרת מאמרים לדיון 2014.03, בנק ישראל.
- מזר, יובל ויניב ריינגוורץ (2018), **השפעת גובה קצבאות הילדים על היצע העבודה: עדויות מתחילת שנות ה-2000**, סדרת מאמרים לדיון 2018.07, בנק ישראל.
- משרד התעשייה, המסחר והתעסוקה (2010), **הוועדה לבחינת מדיניות תעסוקה: דו"ח סופי**.
- פוקס, הדס (2016), "פערים מגדריים בשוק העבודה: שכר וקייטוב תעסוקתי", בתוך אבי וייס (עורך), **דוח מצב המדינה: חברה, כלכלה ומדיניות 2016**, מרכז טאוב לחקר המדיניות הכלכלית בישראל, עמ' 99-57.

פוקס, הדס (2017), "השכלה ותעסוקה בקרב צעירים ערבים", בתוך אבי וייס (עורך), **דוח מצב המדינה: חברה, כלכלה ומדיניות 2017**, מרכז טאוב לחקר המדיניות הכלכלית בישראל, עמ' 221–262.

פוקס, הדס, גיא ינאי ונחום בלס (2018), "החינוך הטכנולוגי-מקצועי: מגמות והתפתחויות בשנים 2006–2017", בתוך אבי וייס (עורך), **דוח מצב המדינה: חברה, כלכלה ומדיניות 2018**, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, עמ' 171–196.

OECD.Stat, OECD Database.